

УДК 908:364(477.43/.44+477.83/.86)«1914/1918»

Олійник С. В.,

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри історії України

Кам'янець-Подільського національного університету

імені Івана Огієнка

ДОПОМОГА ПОДІЛЬСЬКОЇ ГРОМАДИ БІЖЕНЦЯМ З ГАЛИЧИНИ В ЧАСИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Стаття присвячена історії Поділля в часи Першої світової війни. На основі аналізу джерел та історіографії досліджується участь подільської громади у допомозі біженцям з Галичини у 1914–1916 рр. Звертається увага на специфіку цього процесу. Робиться спроба з'ясувати структури, котрі надавали допомогу, її масштаби.

Ключові слова: галицьке біженство, подільська громада, Поділля.

У сучасному міжнародному праві біженцями слід вважати осіб, які знаходяться поза державою свого походження. Крім того, в останні роки у гуманітарному праві з'явилася нова категорія людей, які залишили свої домівки через загрозу безпеки, але не перетнули міжнародно визнаних кордонів – так звані внутрішньо переміщені особи [5, с. 9–10]. Останніх, з огляду на їх статус цілком можемо віднести і до біженців, про що свідчить інформаційний простір України.

Сучасні події, пов'язані із протистоянням України російській агресії, у повній мірі поставили важливість такого явища як біженство. Жахливі реалії війни та російської окупації стали спонукальним мотивом залишення значною частиною українців своїх домівок. Хтось змушений шукати прихисток закордоном, а хтось – переміщуючись вглиб України. Біженці як ні хто потребують допомоги. Це як громадянський, так і християнський обов'язок кожного, в т. ч. і держави. Долучилися до допомоги біженцям зі східних регіонів України і подоляни. У цьому контексті було б доцільно звернутися і до історичного досвіду, зокрема подій Першої світової війни.

Перші валки біженців з Галичини з'явилися на Поділлі ще восени 1914 р. [6, с. 30]. Однак з біженством як масштабним явищем подільська громада зіткнулася наступного 1915 р. У цей час російська армія зазнала невдачі на фронті і почала відступ у сторону Збруча. Д. Дорошенко згадував: «біженство» – який це страшний злочин царської росії супроти людей! Що властиво уявляло оте «біженство»? З огляду на настану ворожих армій, російська влада примушувала місцеве сільське, а почасти й міське населення, переважно українське і білоруське, покидати свої оселі й мандрувати світ за осі на схід, за відступаючим російським військом. В ім'я чого все це робилося: Це була традиційна московська політика – нищити все по дорозі, якою наступає ворог. Так робили москалі в 1708 р. відступаючи перед шведами, відступаючи в 1812 р. перед французами. Але тоді були зовсім інші умови ведення війни, та й то тоді обмежувались тим, що лиш нищили по дорозі склади і запаси продуктів, але не зганяли самої людности» [3, с. 48]. Паралельно з цим жахливим явищем російська влада вдалася і до депортації населення з тих територій, котрі залишала російська влада, насамперед всіх чоловіків у віці 18–50 років, щоб вони не потрапили до австро-угорського війська [8, с. 102].

Слід зазначити, що певна частина біженців-галичан з прифронтової зони залишали свої домівки з власної волі. Це робилося для того, щоб уникнути свавілля і реквізицій росіян [8, с. 103]. Окрім того були і ті, хто боявся помсти австрійців через тісну співпрацю з росіянами. Насамперед це стосувалося галицьких москвофілів [1].

Наприкінці 1914 р. біженство з Галичини можна охарактеризувати як стихійний і не масовий рух, котрий мав добровільний характер [6, с. 34].

Масштаби прибуття в Україну біженців з Галичини неухильно нарастали. Вони досягли максимуму у вересні–жовтні 1915 р., а завершилося у листопаді–грудні того ж року. Російська влада навіть вимушена була ввести термін «біженство» в юридичну площину. Біженцями вважалися ті особи, що залишили місцевості і, яким загрожував ворог, або вже ними захоплені, або виселені згідно розпорядження військових і цивільних

властей з району військових дій, а також вихідці з ворожих росії держав за винятком іноземних підданих німецької і угорської національності [6, с. 9].

На жаль, фактично неможливо здійснити повні підрахунки щодо кількості біженців з Галичини, котрі осіли на Поділлі, чи транзитом вирушили в східні райони російської імперії. В статистичні підрахунки потрапили лише офіційно переміщені особи. Однак, було чимало й тих, котрих російська влада не змогла облікувати. Більше того, в статистику могли потрапити і біженці не лише з галицького краю. Щоправда останнє, на наше переконання, якщо і мало місце, було незначним. Практично відсутні показники за 1914 р. Значно краща картина з наступним роком. Так, за першим переписом біженців у російській імперії, організованим Тетянинським комітетом на основі даних Подільського губернатора О. Мякініна, станом на 20 грудня було зафіксовано (попередньо) на теренах губернії 5710 біженців (3654 чоловіків і 2056 жінок) [6, с. 443]. Інші статистичні підрахунки подають наступну динаміку: листопад 1915 р. – 1001 особа, грудень 1915 р. – 5710, лютий 1916 р. – 5712 р., червень 1916 р. – 5678, листопад 1916 р. – 4213 осіб [6, с. 445]. В самому губернському центрі станом на листопад 1916 р. було зафіксовано 215 біженців [6, с. 446].

З огляду на «ідею зближення» російська влада не мала морального права відмовити у допомозі насамперед доляльним галицьким біженцям. Останні не затримувалися на Поділлі. Вони прямували на Схід, подалі від війни. Попри це, громадськість Поділля, як і всієї України активно включилася в процес опікування біженцями.

Першими, хто зайнявся вирішенням проблеми біженців стали благодійні комітети. Серед них найбільш відомим був Тетянинський комітет, створений 29 вересня 1914 р. Наступного дня, 30 вересня з ініціативи Подільського губернатора О. Ігнат'єва, було створено Подільський відділ цього комітету. На установчому зібранні останній повідомив присутніх та О. Нейдгарта про те, що Поділля вже відгукнулося на заклики Комітету і збрало 9000 руб. [11]. Почесним членом відділу став митрополит Митрофан, а керуючим справами, скарбником

призначили В. Петропольського. Склад відділу нараховував майже 100 осіб [10, с. 36–38]. З 1915 р. керівництво комітетом перейняв на себе новий губернатор Поділля О. М'якінін [10, с. 47]. Окрім керівного складу губернії і міста та титулованих осіб (баронів, князів) серед представників Подільського відділення були священники І. Цісар, Фе. Шумилевич, ксьондзи С. Шуман, І. Орловський, рабин П. Оксман, лікарі К. Солуха, С. Яроцький, С. Петражицький та ін. поважні мешканці краю [8, с. 143-144; 9, с. 36-37].

Відповідно до установчих засад, Тетянинський комітет виконував різні функції. Серед конкретних напрямків допомоги біженців, які належали до компетенції комітету, можна назвати надання разової фінансової підтримки, сприяння у справі транспортування; пошук роботи для працездатних; сприяння розміщення у богадільні, притулки та інші благодійні заклади непрацездатних; відкриття, виходячи з наявних коштів, власних закладів опіки для непрацездатних; сприяння в отриманні біженцями справедливої допомоги за завдані війною збитки; прийом жертв. З осені 1915 р. серед головних завдань комітету було визначено надання допомоги неповнолітнім [2].

Станом на квітень 1915 р. Тетянинський комітет у Подільській губернії на зібрав 18010,64 руб. (5625 – місто, 12368,64 – земство). Це був другий після Волинської губернії результат серед українських губерній [10, с. 302-306].

Відповідно до розпорядження командуючого Південно-Західного фронту О. Іванова від 18 квітня 1915 р. питання опіки і піклування з утримання біженців покладалася на подільського і волинського губернаторів. Для цього виділялася сума (кредит) у розмірі 100 тис. руб. [13].

У середині 1915 р. з'явилося «Положення про забезпечення потреб біженців» [4, с. 2-6]. Відтак соціальна опіка із громадської площини була перенесена у державну, якою стала займатися Особлива нарада з улаштування біженців – спеціально створена при імперському МВС структура. У її підпорядкуванні перебували відповідно губернські та повітові підрозділи, очолені місцевими губернаторами та земськими діячами [4, с. 2-6]. Однак громадськість, зокрема Поділля продовжувала надавати по-

сильну допомогу біженцям з Галичини. У цьому контексті варто згадати про Всеросійський союз міст, який мав свої комітети і на Поділлі (Брацлавський, керівник міський голова С. Борковський; Вінницький – М. Оводов; Кам'янець-Подільський – міський голова К. Турович; Могилів-Подільський – Ю. Бехлі; Проскурів – П. Любинський) [8, с. 460].

Активну участь у допомозі біженцям брали й окремо взяті представники подільських владних структур. Так, місцем пристанища гмінного писара Зозулинець Н. Дольницького, який утік від австрійців за свою проросійську позицію, став фільварок в Пашківцях Проскурівського повіту, власником якого був місцевий земський діяч С. Кисельов [1].

Структури, що займалися організацією евакуації біженців в Україні, самостійно розробляли маршрути їх гужового руху, які затверджував головноуповноважений з влаштування біженців Південно-Західного фронту князь М. Урусов. Так, відділ допомоги населенню Комітету Південно-Західного фронту ВЗС розробив 41 маршрут руху біженців Волинською, Київською, Полтавською, Херсонською та Подільською губерніями. Місцева влада формувала валки біженців, якими керували спеціально призначені «провідники» з числа священників, студентів та вчителів, здебільшого із самих біженців [6, с. 37].

Згідно розпоряджень влади до переліку населених пунктів, де мало зосередитися «населення що виселяється» були зазначені Кам'янець-Подільський, Проскурів, Ямпіль, Могилів-Подільський, Нова Ушиця [8, с. 32]. Працездатних на нових місцях необхідно було залучити до роботи, а їх сім'ям видавати харчову допомогу. Населенню дозволялося виїхати далі углиб держави у пошуках роботи, але без збереження державної продовольчої допомоги у разі вступу на посаду. У перші два тижні з моменту переселення ці люди, незалежно від віку, мали отримувати щоденно 10 коп. Опіка над ними покладалася на губернаторів [8, с. 32]. Газета «Юго-Западный край» повідомляла, що через Вінницю з Галичини прослідувало 425 біженців на своїх возах зі 150 кіньми та 72 коровами. Біженцям було видано у повітовій управі кормові гроші, після чого галичан було направлено до Брацлавського повіту [12].

Через Поділля проходило сім напрямів пересування біженців: 1) Купель, Глядки, Маломалинці, Шрубкове, Летичів, Вербка, Литин, Якушинці, Вінниця, Воронине, Немирів, Брацлав, Лукашівка, Гайсин, чи Брацлав, Гайсин, Михайлівка, Краснопольки і далі до Одарівки Київської губ.; 2) Тарнодури, Юрковиці, Фельштин, Шарівка, Михальпіль, Новоселілки, Снитівка, Летичів, Вербка, Литин, Якушинці, Вінниця, Вороновиця, Немирів, Брацлав, Лукашівка, Гайсин чи Лукашівка, Гайсин, Михайлівка, Краснопольки; 3) Сатанів, Кузьмин, Шарівка, Снитівка, Летичів, Вербка, Якушинці, Вінниця, Вороновиця, Немирів, Брацлав, Лукашівка, Гайсин, чи Брацлав, Гайсин, Михайлівка, Краснопольки і з Летичева на Лозне і Якушинці; 4) Гусятин, Скрипча, Тинко, Лісне, Мукарів, Карачиєвці, Михайлівці, Копайгород, Шаргород, Джурин, Копієвка, Клебань, Лукашівка, Гайсин, Брацлав, чи Брацлав, Гайсин, Михайлівка, Краснопольки; 5) Гукове, Ляцкорунь, Смотрич, Тинко, Лісне, Мукарів, Карачиєвці, Михайлівці, Копайгород, Шаргород, Джурин, Копієвка, Клебань, Лукашівка, Гайсин, Брацлав, чи Брацлав, Гайсин, Михайлівка, Краснопольки; 6) Кудринці, Рихта, Китайгород, Вахневці, Калюс, Муровані Корніловці, Лунінець, Шаргород, Джурин, Копієвка, Клебань, Лукашівка, Гайсин, Брацлав, чи Брацлав, Гайсин, Михайлівка, Краснопольки; 6) Кудринці, Рихта, Китайгород, Вахневці, Калюс, Муровані Корніловці, Лунінець, Шаргород, Джурин, Копієвка, Клебань, Лукашівка, Гайсин, Брацлав, чи Брацлав, Гайсин, Михайлівка, Краснопольки; 7) на випадок евакуації Ольгопільського повіту – Крижопіль, Ободівка, Бершадь, Кидрясівка, Бондареве, Саврань, Врадіївка і далі у Херсонську губ; Піщанка, Ольгопіль, Піщана, Саврань; Бершад, Ольгопіль, Балта (для тих біженців, хто не мав свого гужового транспорту). Окрім того було ще десять ґрунтових шляхів [8 с. 467].

Благодійні комітети не справлялися з допомогою. Тому у середині 1915 р., із запізненням, розпочалося формування відповідної вертикалі державних органів допомоги біженцям та розробка спеціальної законодавчої бази. «Положення про забезпечення потреб біженців» стало одним із перших нормативних актів у XX ст., яке окреслило саме поняття «біженець» [4, с. 2-6]. Відтак соціальна опіка із громадської площини була перенесена

у державну, якою стала займатися Особлива нарада з улаштування біженців – спеціально створена при імперському МВС структура. У її підпорядкуванні перебували відповідно губернські та повітові підрозділи, очолені місцевими губернаторами та земськими діячами [4, с. 2-6]. 28 серпня 1915 р. для допомоги біженцям створили відділ допомоги населенню постраждалому від війни при Комітеті Південно-Західного фронту Всеросійського земського союзу, який охопив усю прифронтову полосу, в т. ч. і Поділля. Згідно закону «Про забезпечення потреб біженців», від 1 вересня 1915 р., виділялося 25 млн. руб. Допомогу надавав і Всеросійський союз міст, який мав свої комітети і на Поділлі (Брацлавський, керівник міський голова С. Борковський; Вінницький – М. Оводов; Кам'янець-Подільський – міський голова К. Турович; Могилів-Подільський – Ю. Бехлі; Проскурів – П. Любинський) [8, с. 460].

Після цього на маршрутах пересування біженців по теренах Подільської губернії функціонували 6 епідеміологічні загони, 2 фельдшерських пунктів, 2 пункти щеплень, 18 пунктів харчування, 6 реєстраційних пункти [8, с. 471].

У наступному 1916 р. для забезпечення мінімальних потреб біженців російською владою було створено ще низку харчувальних пунктів, окремі з яких базувалися на Поділлі (Вапнярка, Калинівка, Вінниця, Гайсин, Богополь, Жмеринка, Балта) [6, с. 242].

З початком революційних подій 1917 р. питання біженців з Галичини хоч і не входило до пріоритетних напрямків діяльності Тимчасового уряду, Центральної Ради, Української Держави, продовжувало неодноразово фігурувати у владних постановах. Продовжували функціонувати Особлива нарада з улаштування біженців та Тетянинський комітет (до травня 1917 р. – *Авт.*) [5, с. 266-268], існувала посада комісара Центральної Ради щодо біженців на Південно-Західному фронті, функціонували Крайова нарада у справах біженців, при Раді Народних Міністрів, а пізніше Міністерстві внутрішніх справ Української держави функціонував департамент з проблем біженців [5, с. 270; 280-288]. А наприкінці 1917 р. навіть було прийнято постанову Центральної Ради про «Тимчасові правила управління справами

допомоги біженцям на території України» [5, с. 288-289]. Варто зазначити, що, попри існуючі труднощі, українська влада намагалася виділяти кошти на допомогу цієї категорії населення, зокрема у квітні 1918 р. було ухвалено рішення про асигнування Подільській Губерніальній Нараді у справах біженців 130 тис. крб [6, с. 296]. На жаль, про діяльність подільської громади щодо допомоги галицьким біженцям у 1917–1918 рр. мало відомо. Є відомості про допомогу з боку владних структур, зокрема, активну участь Губернського старости С. Кисельова щодо пошуку додаткових шляхів забезпечення біженців продуктами харчування [6, с. 371].

Таким чином, біженство з Галичини на Поділлі у 1914–1918 рр. було складним і трагічним явищем, викликаним Першою світовою війною та політикою російської влади. Воно мало безпосереднє відношення до Поділля. Його територія, окрім того, що приймала на проживання галицьких біженців, стала своєрідним транзитом для частини з них у східні регіони імперії Романових. Подільська громада активно долучилася до допомоги біженцям. Найефективнішу та найпершу допомогу надавали громадські товариства, на кшталт Подільських філій Тетянинського комітету та Всеросійського союзу міст. Натомість держаний механізм влади виявився менш поворотним і він лише через деякий час відреагував запровадженням необхідних заходів. Допомога Подільської громади біженцям з Галичини полягала у фінансовій підтримці, сприянні у справі транспортування; пошуку роботи для працездатних; сприянні розміщення у богадільнях, притулках та інші благодійних закладах непрацездатних; відкритті, виходячи з наявних коштів, власних закладів опіки для непрацездатних; сприянні в отриманні біженцями справедливої допомоги за завдані війною збитки; прийом жертв. Ця допомога не припинилася і після революційних подій 1917 р. Активну участь у цьому надавала місцева влада як в часи Центральної Ради, так і Української Держави. Аналіз подій 2022–2025 рр. показує, що місцеві громади, в т. ч. і Поділля, фактично виконують ті ж часі функції з надання допомоги біженцям, що і в часи Першої світової війни. Досвід минулого фактично став у нагоді для сьогодення.

Список використаних джерел та літератури:

1. Державний архів Тернопільської області, ф. 322, оп. 1, спр. 146, арк. 53–55, 70, 71.
2. Державний архів Хмельницької області. Ф. 596. Оп.1. Спр. 3. Арк.1–4.
3. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 роки): Науково-популярне видання. Київ: Темпора, 2007. 632 с.
4. Законы и распоряжния о беженцах. Вып.1. *Издание Юрид. отд. Глав. комит. Всерос. союза городов. 2-е изд.* Москва, 1916. XII, 103 с.
5. Жванко Л. Біженство Першої світової війни в Україні. Документи і матеріали (1914–1918 рр.). Харків: ХНАМГ, 2009. 360 с.
6. Жванко Л. Біженці Першої світової війни: український вимір (1914–1918 рр.). Монографія. Харків: Віровець А. П. «Апостроф», 2021. 568 с.
7. Комитет по оказанию временной помощи пострадавшим от военных бедствий. Комитет ее императорского высочества великой княжны Татьяны Николаевны по оказанию временной помощи пострадавшим от военных бедствий 14 сентября – 1914 г. Января 1916 г. Т. 2. Личный состав Комитета и отделений и денежный отчет по 1 января 1916 года. Петроград: Гос. Тип., 1917. 309 с.
8. Литвин В. М. Перша світова війна 1914–1918 рр. і Україна. Київ: наукова думка, 2014. 453 с.
9. Памятная книжка Комитета ее императорского высочества великой княжны Татьяны Николаевны для оказания временной помощи пострадавшим от военных бедствий: издана к 3 мая 1915 года. Петроград: Гос. Тип., 1915. 216 с.
10. Труды соединенного собрания членов комитета Ее Императорского Высочества Великой Княжны Татьяны Николаевны с местными представителями 3–7 мая 1915 года. Пг.: Госуд. Тип., 1915. 348 с.
11. Хроника. *Подолія*. 1914. 3 декабря.
12. Хроника. *Юго-Западный край*. 1915. 16 сентября.
13. Центральний державний архів України у Києві. Ф.361. Оп.1. Спр. 546. Арк. 35.